

Etimolojik Anlamın Kur'an Çevirileri Açısından Konumu ve Sınırları¹

Yunus EKİN*

The Limits and Status of the Etymological Meanings in the Translations of the Qur'an

This article deals with the concept and meaning of etymology, the status of the etymology in the context of the understanding of the Qur'an and its translation. It also concentrates on the analysis of the existed Qur'anic translations from this perspectives together with the limits of etymology. Finally we deal with some problems of translations.

Key Words: Qur'anic translations, Etymology, Metaphorical meaning, Religious language

Anahtar Kelimeler: Kur'an Çevirileri, Etimoloji, Mecâzî Anlam, Din Dili

İktibas / Citation: Yunus EKİN, "Etimolojik Anlamın Kur'an Çevirileri Açısından Konumu ve Sınırları", *Usûl*, 2 (2004/2), 7 - 31.

Giriş

Kur'an'ın anlaşılması ve hayata taşınması sürecinde İslâmî disiplinlerin teşekkülüne paralel olarak zaman içinde Ehl-i hadisin etkisinde gelişen, nakil ağırlıklı, müfessirin yorum sürecine doğrudan katılmadığı veya okurdan ziyade metnin öncelendiği nakli-rivayet tefsirleri tedvin edilmiştir. Diğer taraftan Ehl-i re'y eksenli, dilsel argümanlara dayalı, müfessirlerin ilmî birikimlerindeki ağırlık merkezine göre bazen fakih bakış açısıyla bazen de kelimacı mantığıyla kaleme alınmış re'y-dirayet tefsirleri kaleme alınmıştır. Yine Kur'an'ın semantik strüktürünü zahir-batın şeklinde kategorize eden ve keşf veya ilhamla elde edilebilecek batınî anlamı da merkeze yerleştirerek metni okuyan batınî/allegorik te'vilin katkılarıyla birlikte klasik tefsir geleneği ve bu geleneğin kodlarını taşıyan bir literatür teşekkül

etmiştir. İslam dünyasında son iki yüzyıl içinde Kur'an'ı anlama çabalarının kendisine odaklaştığı ve yoğun vurgu yaptığı Kur'an çevirileri-mealleri on dört asırlık İslâmî tecrübe veya geleneksel tefsir anlayışı içinde, modern zamanlardakinin aksine, bir alt alan olma niteliğine bile sahip değildir. Bununla İslam bilim tarihi içinde Kur'an çevirilerinin olmadığını imâ etmek gibi bir kastımız yoktur.

Hal böyleyken son yüz elli yıl zarfında, İslâmî geleneği ya da tarihi tecrübeyi kendisi için öteki olarak tanımlayan modern Kur'an okumalarının en bariz tezahürü Kur'an tercüme veya Meallerini, dini literatürün merkezine konumlandırılan etken nedir? Bunun cevabını Müslüman coğrafyanın 19. ve 20. yüzyılda yaşadığı siyasi ve tarihî kırılmada aramak gerekir. İslam dünyası son üç asırda, tarihte hiç görülmedik bir ölçüde Batının meydan okumalarına, ve tasallutuna maruz kalmıştır. Askerî ve ekonomik alandaki yenilgiler oryantalist çabalarla inanç ve fikir alanına taşınmıştır. Öncelikle İslam ulemâsı ve ümerâsı kendisini inşâ eden referanslara güvenini kaybetmiştir. Modern batıyı gelişmişliğin remzi ve insanlığın kaçınılmaz geleceği olarak algılamış, doğu ya da Müslüman toplumların geri kalmış ve iptidâiliğine inandırılmıştır. Modernliğin öncülleri ve parametreleri olmazsa olmaz çare ve reçete olarak dayatılmış, kendi dinamiklerine dönme fırsatı dahi verilmemiştir. İşte bu süreçte geri kalmışlığın vebalî dine fatura edilirken İslam'ın terakkiye mani olduğu tezi dikte edilmiştir. İslam dünyasındaki aydınlar ise, geleneği veya tarih içinde yaşanan İslâmî tecrübeyi geri kalmışlığın sebebi olarak yargılamışlar, Protestanlığın, Katolik kilisesine yönelttiği eleştirileri İslâmî geleneğe tatbik etmenin hazzı içinde Luther arayışlarını ve arzularını dile getirmişlerdir. İncil'in Almanca'ya ve diğer dillere çevrilmek suretiyle halkın İncil Hıristiyanlığına dönüşünü gerçekleştirmek için Katolik geleneğe savaş açan Protestan harekete öykünerek Kur'an çevirileri yapılmış ve Kur'an'daki gerçek ve saf İslam'a dönüş hedeflenmiştir. Söz konusu reformist açıklamaların doğru okunabilmesi için, Kur'an'ın değişik dillere çevirilerinin çok hızlı bir şekilde yapıldığı zaman dilimlerine ve coğrafyalara bakıldığında milliyetçilik akımının hakim söylem ve siyasi tercih olduğu hususunun mutlaka altı çizilmelidir. Sözgelimi Osmanlılık ve İslamcılığın yerini Türklük ve milliyetçiliğe bıraktığı II. Meşrutiyet sonrası süreçte Kur'an çevirilerinin artışı, Kur'an'ın halkın anlayacağı bir dille sunumu, hutbelerin hatta ibadetin Türkçe olması, ve

¹ Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 24-26 Nisan 2003 tarihleri arasında İzmir'de tertip edilen "Kur'an Mealleri (Eleştiriler-Öneriler) Sempozyumu"nda sunulan bildiri metninin bazı ilave ve tashihlerle birlikte gözden geçirilmiş halidir.

* Yrd. Doç. Dr., SAÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

dilde sadeleşmenin önemine dair tartışma ve yazıların yoğunluğu bu tezi doğrulamaktadır². Bu açıdan bakıldığında, çeviri faaliyetlerinin salt dini bir çabanın ötesinde siyâsî bir tavır alışı simgelediği görülmektedir.

Mevcut durum itibarıyla doktora tezlerine konu olma niteliği ve niceliği kazanan meal edebiyatı, inceleyebildiğimiz kadarıyla, kısmen özgün niteliklere sahip olmakla beraber, hayli miktarda Elmalılı Hamdi Yazır'ın mealinin etkisinde, hatta yer yer onu tekrar ettiği söylenebilir. Mukaddimeleri incelendiğinde çeviri kuramı ve yöntemiyle ilgili problematiklere eğilmekten ziyade 1930'lu yılların kaygılarını, iddia veya suallerine cevap mahiyetindeki bilgileri, Kuran'ın nuzûlü, cem'i, istinsahı, isimleri, içeriği, istifade edilen kaynaklar, önceki meallerin kusurları, kendi meâllerinin artıları gibi konuları ihtiva etmektedirler. Bununla birlikte son yıllarda Kur'an mealleri, yerel ve bölgesel değerlerin ivme kazandırdığı siyâsî bir proje olmaktan çıkarak Tefsir geleneğinin imkanları ve referanslarına atıfla kendini inşâ etmeye başlamıştır. Ayrıca ilmî ve dinî kaygılara sahip ilim ehli tarafından Kur'an meallerinin hazırlanması da sevindirici bir gelişmedir.

Kur'an çevirilerine dair bu panoramik girişten sonra makale çerçevesinde etimolojik anlamın mahiyeti, Kurân'ı anlama ve çeviri sürecindeki yeri, meallere nasıl yansıdığı, mevcut meallerin bu açıdan durumu ve dilsel anlamın sınırları irdelenmeye çalışılacak, ortaya çıkan sorunların aşılmasına yönelik öneriler aktarılacaktır.

1. Etimolojik Anlam'ın Mahiyeti

Etimolojik anlam ile, Kuran'da kullanılan veya geçen kelimelerin, ilahî kelâmın tenziline sebkat eden³ ve kendisiyle ilahî mesajın muhataplarına iletildiği Arap dilindeki anlamları veya kullanımları kastedilmektedir. Daha pratik bir tanımla, etimolojik anlamla, Kur'an kelimelerinin, klasik sözlükler çerçevesinde bile olsa, gerek lafız, gerekse anlam olarak, mevcut türevlerine ve kullanımlarına yansımış olan temel (kök) anlamı veya dilsel uyulaşım dile getirilmektedir. Burada bir hususun hatırlanmasında fayda vardır.

Etimolojik çalışmalar bir yönüyle dipsiz kuyulara benzer. Bir kelimeye herhangi bir anlamın ilk defa veya kim tarafından konulduğunu bilmek zor hatta imkansızdır. Bu nedenle etimolojik anlam ile kastımız Batılı bilim anlayışındaki ilerlemeci tarih tasavvurunun etkisiyle bir tür sosyal darvinizm şeklinde zuhur eden köken bilgisi çalışmalarından maksat ve öncelikler itibarıyla farklıdır.

O halde etimolojik anlam, yukarda da ifade edildiği gibi Kur'an'ın nuzûlünü önceleyen fasih Arapça'da kelimelerin kullanımlarını, taşıdıkları anlamları ve bunlardan hareketle elde edilecek ortak uyuşma tekabül etmektedir. Nitekim bu dilsel uyulaşım ve kelimenin kullanım ve türevlerindeki anlamsal müştereklik, bir dilin söz varlığıyla ilgili sözlüklerin yazılmasına da imkan vermiştir. Hz. Ömer'le ilgili şu olay da bu hususu teyit etmektedir. Bir defasında Ömer (r.a) minberdeyken Nahl suresi 47. âyette geçen "tahavvûf" kelimesinin anlamını meclistekilere sormuş ve Hüzeyl kabilesine mensup bir kişi (ihtiyar) kalkarak, bu kelimenin kendi lehçelerinde "tenakkus" yani azar azar eksiltmek manasına geldiğini söylemiş ve akabinde de şiirden örnek getirerek istidlal etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer "Ey insanlar şiir divanlarınıza sahip çıkın, zira onda Kitabınızın tefsiri vardır" demiştir⁴. Bu misalde *tehavvûf* kelimesinin etimolojik analizinden ziyade dildeki benzer bir kullanımıyla açıklanması meselenin mahiyeti açısından önemlidir.

Dil bir kelimeler yığını olmadığı gibi, lafızlar da bizatihî, diğer dil birimlerinden bağımsız olarak anlam taşımazlar. Bu sebeple, etimolojik anlam, sözcüklerin kullanımlarından, türevlerinden hareketle, ses ve mana bakımından kabul edilebilecek müşterek aslını tespit etmek, yani bir kelime içerisinde saklı olan kavram çekirdeğini ve değerini gerçek ve doğru anlamı ortaya koymak olarak tanımlanır⁵.

Etimolojik anlamı elde etmek, Kur'an ile metin düzeyinde ilişkiye giren asr-ı saadet sonrası muhataplar için çok önemlidir. Zira etimoloji bu açıdan geleneği aşma ve orijinal anlama ulaşma çabasıdır. Nitekim İslam toplumu ilk üç asırda kurumsallaşmış, değişik ilmi disiplinler ve onların

² İsmail Albayrak, *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul 2004, s. 154.

³ İbrahim, 34: "Biz her peygamberi, kendi milletinin lisamı ile gönderdik, ta ki onlara hakikatleri iyice açıklasın" Enis, İbrahim, *Delâletü'l-elfâz*, Kahire 1992, s. 19; Ruhattin Yazıcıoğlu, "Dil-Kültür İlişkisi, *EKEV Akademi Dergisi*, (2002) sayı, 11, sayfa, 27.

⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1995, X,99; Özbalkıç, M. Reşit, "Arap Dilinde İlk İstişâh", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V (1989), s. 369-370.

⁵ Necip Üçok, *Genel Dilbilim*, Ankara 1947, s. 41-42.

teknik dilleri teşekkül etmiş ve hem epistemolojik olarak hem de dini pratik olarak bir gelenek oluşmuştur⁶.

M. Hamdi Yazır, Kur'an'ın Arap diliyle olan irtibatını şu şekilde ifade etmektedir. "Biz insanların sözlerinde kelimeler, manaların muvakkat bir giysisidir. Manalar ile kelimeler arasındaki ilişki bir vücudun elbisesi ile ilişkisi gibidir. Bundan dolayı birbirlerinden ayrılmaları, hattâ o vücuda daha güzel bir elbise hazırlanması da mümkündür. Ama Kur'anın lafızları elbise değil vücudun canlı olan derisi durumundadır⁷. Nitekim bu husus Usûl-i Fıkıh âlimlerince "Arapça, Kur'an'ın mahiyetinin bir parçasıdır." şeklinde ifade edilmiştir⁸.

Fahrüddin er-Râzî "kelimelerinin taşıdıkları anlamları tespitinde en mükemmel yöntemin iştikak (etimoloji) olduğunu söylemektedir⁹. Kâdî Abdülcebâr ise, "Bir lafzın konulduğu anlamı bilmeden bu lafzı manasını doğru bir şekilde belirtecek tarzda kullanmak mümkün değildir." demek suretiyle etimolojik anlamın önemini dile getirmektedir¹⁰. Yine "Bir müfessirde bulunması gereken ilimler" veya "Kur'an'ı anlama ve ondan hüküm istinbatı için gereken ilimler" başlığı altında tefsir literatüründe kaydedilenlerin başında "el-luğa" (dil-sözcükbilim) terimi kaydedilmektedir¹¹. Râgıb el-İsfehânî, ise, *Müfredâtın* mukaddimesinde, Kur'an lafızlarının anlamlarını elde etmeyi, Kur'anı anlamaya yardımcı unsurların ilki olarak görmekte ve bir bina yapmak için gerekli olan tuğlalara/kerpiçlere benzetmektedir.

Kur'an'ın dilini veya klasik Arapça'yı temsil eden ve yansıtan eski metinler, şiir ve şiirden başka sözlerdir. Arap edebiyatında şiirleriyle istişhad edilenler, Cahiliyyûn, Muhadramûn, İslamiyyûn kategorilerine dahil şairlerle sınırlıdır ki yaklaşık dört asırlık bir zaman diliminde konuşulan dildir. Ancak klasik Arapça'yı temsil eden edebiyat, Nihad M. Çetin belirttiği gibi, kadim şairlerin şiirlerinden ibaret değil bilakis başta Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber ve ilk halifelerin resmî muhaberâtı, hadis, eyyâmü'l-arab'a dair

⁶ Vehbi Başer, "Sosyal Bilimler Açısından Kutsal Bilimlerin Anlaşılması", 2. *Kuran Sempozyumu* 4-5 Kasım 1995, Bilgi Vakfı, s. 35.

⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat İstanbul 1979, I, 14.

⁸ Şeyh Muhammed el-Hudârî, *Usûlü'l-fıkh*, Matbaatül-istikame, Kahire, s. 204.

⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut 1997, I, 29.

¹⁰ el-Cabirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, İstanbul 1999, s. 88.

¹¹ Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmî'l-Kur'an*, Dimeşk, II, 1209; Zehebî, M. Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, Darü'l-kalem, Beyrut ts., I, 266.

mensur parçaları ve emsal"i de kapsamaktadır¹². Râgıb el-İsfehânî'nin *Müfredâtın* mukaddimesindeki "Kur'an'ın kelimeleri, fasih Arapça'nın temel sözcükleri ve özüdür." ifadesi konumuz açısından önemlidir.

Bu açıdan bakıldığında etimoloji, bir kıyas, istidlal, teknik tabiriyle istişhad faaliyetidir. *İstîşhad*, el-luğa (sözcükbilim), sarf, nahiv ve belağat ilimlerinde bir kelime veya ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla nass konumundaki nazım ve nesirden örnek vermektedir.

Kur'an kelimelerinin etimolojik anlamlarını elde edebileceğimiz başlıca metinler sözlüklerdir. Bilindiği üzere, Arapça sözlüklerdeki malzeme, tedvin asrında, bedevilerin ağızlarından derlenmiştir. Bedeviler o asra kadar toplumdan kopuk olarak yaşamış, şehir halkıyla karışarak dillerindeki duruluğu bulandırmamışlardır¹³. İbn Cinnî bu seçiciliğin sebebini şehirlerde ve şehir halkları tarafından kullanılan dilde meydana gelen bozulmada görmektedir. Çünkü ona göre şehir sakinleri eğer dillerinde fasihlik üzere kalsalar ve dilleri fesada uğramasaydı, bedevilerde olduğu gibi, onlara da dil hakkında danışılabilirdi. Aynı şekilde eğer bedevilerde de şehirli gibi dilde bozulma ve fasihlikte azalma lahn başlarsa onların dillerinin de onlardan gelen bilgilerin de terk edilmesi gerekirdi¹⁴. Bu konuyla ilgili Muhammed Âbid el-Câbirî'nin eleştirileri dikkat çekicidir. el-Câbirî'nin görüşlerine ihtiyatla yaklaşmakla beraber, konunun uzmanı dilbilimcilerce tartışılmasının ilmî birikime katkı sağlayacağı düşünülmektedir:

"Dilin başkalarından değil de sadece bedevilerden derlenmesi, bir anlamda bu dilin dünyasını o bedevilerin dünyasıyla sınırlamaktır...Dilcilerin bedevilerden derledikleri Arapça, Kur'anla kıyaslandığında gerçekten de yoksul bir dildir. Kur'an Arapça olmayan kelimelere yer vermiş ve onları yerlileştirmiştir. Fasih sözlük dili ise bu kelimeleri "yabancı" kelimeler olarak kabul etmiş ve onlarla bunu gözeterek ilişki kurmuştur. Dil derleyicilerinin bu tutumu Arapça'nın Kur'an ve Hadiste geçen birçok yeni kavram ve kelimeden mahrum kalmasına yol açmıştır. Oysa bunlar Mekke ve Medine toplumunda revaç bulmuş kelime ve kavramlardı. Sonuç itibarıyla sözlüklerin ve nahivcilerin ortaya koydukları Arapça Kur'an dilinden daha dar kapsamlı, daha az esnek dolayısıyla uygarlık bakımından ondan daha gerideydi. Kur'an ise daha geniş ve verimliydi... Dilbilimcilerin ve nahivcilerin Kur'anî metinlerden ferâğ etmeleriyle Arapça'ya damgasını vuran medeni yoksulluk, dönemin medeniyet merkezleri olan şehirlerden özellikle de Kureyş'den bir tür medeniyet almaktan da uzaklaşması sebebiyle giderek daha da art-

¹² Nihad M. Çetin, "Arap" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*.

¹³ el-Cabirî, M. Âbid, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, İstanbul 2000, s. 79.

¹⁴ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, Darü'l-hüdâ, Beyrut ts., I, 405.

mıştır. Mevcut Arapça'nın Allah Rasûlü (s) ve dört halife döneminin Mekke ve Medine topluluklarında var olan araçların ve ilişki türlerinin isimlerini bize aktarmayı insanı dehşete düşürecek bir durumdur¹⁵.

Konuyla ilgili bir başka sorunsal da Kur'an'da yabancı kelime bulunup bulunmadığıdır. Zira etimolojik analizlerde sadece bir sözcüğün âit olduğu dilde hangi köke dayandığıyla ilgilenilmez, aynı zamanda yerli mi yabancı mı olduğu başlangıçta hangi kavramı yansıttığı ve ne gibi gelişmeler gösterdiğiyle de ilgilenilir¹⁶. Bu mesele İslam âlimleri tarafından erken dönemlerde tartışılmaya başlanmıştır. Suyutî, *el-İtkan* isimli eserinde, aralarında Şâfiî, Taberî, Ebu Ubeyde, Kadî Ebu Bekir ve İbn Fâris'inde bulunduğu ekser ulemânın Kur'an'ın apaçık Arapça ile indirildiğini ifade eden âyetlere¹⁷ istinaden Kur'an'da yabancı bir dilden kelime olmadığı görüşünü savunduklarını, diğer bir kısım âlimin de Kur'an'da yabancı kökenli kelimelerin olmasının Arapça nuzûlu olgusuyla çelişmeyeceğini asıl olanın kullanım olduğunu belirttiklerini kaydetmektedir.¹⁸ Yine konuyu inceleyen Şatîbî, (v.790/1388) meseleye dair şu kapsamlı ve dirayetli izahı getirir:

Kuran Arap diliyle inmiştir; dolayısıyla onu anlama çabaları da yine ancak Arap dili vasıtasıyla olacaktır. Araplar söz konusu kelimeleri kullanıyorlar, manalarını anlıyorlarsa o takdirde böyle bir şeyi problem edinmenin anlamı yoktur. Çünkü yabancı kökenli de olsa bir kelimeyi Araplar kullanmışlar ve kendilerine mal etmişlerse artık o kelime kendi dillerinden olmuştur. Dikkat edilecek olursa Araplar hiçbir yabancı kelimeyi orijinal dilindeki telaffuzu üzere bırakmazlar. Bu durumda telaffuzu değişen kelime artık Arapça'ya mal olmuştur. Yine Arapça kalıp (yapı) dili olduğundan dile dahil olan yabancı kelimeler, eğer kalıba uyuyorsa olduğu gibi, uymuyorsa bazı değişikliklerle uydurularak alınmıştır... Kuran Arapça derken ve onda *ucme* (yabancı kelime) yoktur derken kastımız: Kuran gerek kelime manaları gerekse manaları ifadede kullanılan üslup şekilleri konusunda Arapların kullandığı dille inmiştir¹⁹.

Bu mesele son tahlilde linguistikdir. Zira kültürler/diller arası etkileşim ve kelime transferleri yadsınamaz sosyal bir olgudur. Ancak her dil ödünç aldığı kelimeleri, kendi ses, biçim, dizim gibi yapıları içinde dönüştürerek yerleştirir²⁰. Sorun daha derinlere gidildiğinde, konuyu tartışan grupların dil tanımlarıyla da doğrudan ilgilidir. Kur'an'daki, yabancı veya ödünç kelimelerin varlığı meselesi oryantalistlerin de temel uğraşlarından. Bazı

¹⁵ Cabirî, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, s. 88.

¹⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara 1988, III, 51.

¹⁷ Nahl, 103; Yusuf, 12; Fussilet, 44.

¹⁸ Suyutî, *el-İtkan*, I, 428.

¹⁹ Şatîbî, Ebû İshak, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şeria'*, Beyrut 1991, II, 49-50.

²⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 357; Aksan, *Her Yönüyle Dil*, III, 30-31.

Kur'an kelimelerinin kökenini İbranice ve Aramice'ye indirgemek suretiyle Kur'an'ın kendilerince kaynaklarını, referans çerçevesini, metnin oluşum sürecini yani Hz Peygamberin teolojik serüvenini tasvir ve tayin etmeyi amaçlamaktadırlar. Bu bakış açısına göre, köken bilgisi çalışmaları ve sözlükleri dildeki öğelerin kökenlerini aydınlatmakla kalmaz. Ünlü Fransız Dil bilimcisi Albert Dauzat'nın dediği gibi, alınma, ödünç sözcükler çözümlenirse bir dilin/metnin tarihi de aydınlatılmış olmaktadır.²¹

Etimolojik analizin önemini artıran bir diğer nokta, Kur'an'ı linguistik bir metin olarak algılayanlar için etimolojik anlama yönelik analizler, âyetlerin sosyal bağlamı olan nuzûl ortamına ulaşma ve onu elde etme yöntemidir. Zira nuzûl sebeplerinden hareketle nassın anlamı anlaşılabilirdiği gibi, metin içi referanslardan hareketle de ilahî kelamın nuzûl ortamı açığa çıkarılabilir²². Nitekim dil, sadece bir iletişim aracı, düşüncüyü aktaran bir aygıt olarak değil, düşüncenin ve hayatın içinde şekillendiği bir vasat olarak düşünüldüğünde, dilsel anlama ulaşma çabası, aynı zamanda söz konusu dili kullanan milletin anlam dünyasına yönelik bir analizdir.

Etimoloji merkezli bir anlam ve yorumlama, etimoloji kelimesinin kökü (etymos)'nden de anlaşılacağı üzere²³, nesnellik ve objektiflik ifade eder veya iddiası taşır. Ne var ki, klasik Mu'tezile mezhebinde olduğu gibi,²⁴ Kur'an'ın modern te'vilinde²⁵ de etimolojik anlam, öznelleştirme ve metne kendi doğrularını söyletme aracı olarak kullanılmıştır.

2. Etimolojik Anlam Açısından Meâllerin Durumu

Türkiye'de yazılan meallerin etimolojik anlama yönelik kaygı ve çabalarını tespit maksadıyla on beş kadar meşhur ve yaygın mealin mukaddimeleri okunduğunda görülmüştür ki, sadece Hasan Basri Çantay, meâlinin önsözünde, ideal bir mealde bulunması gereken şartları sıraladığı listenin 9. maddesinde "metinde âyetlerin meallerini yazarken her klişeye gelişi güzel uymayarak, aklını ve fikrini Arap dilinin, Arap lugatinin ve edebiyatının

²¹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, III, 25, 80.

²² Nasr Hamid Ebû Zeyd, *İlahî Hitabın Tabiatı*, (çev. Mehmet Emin Maşalı), Ankara 2001, s. 143.

²³ Porzig, Wolter, *Dil Denen Mucize*, Ankara 1985, I,13.

²⁴ Halis Albayrak, *Kuran'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul 1998, s. 62-63.

²⁵ Şaban Ali Düzgün, "Rasyonalist Düşüncenin Kur'an Yorumuna Etkisi", 2. *Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Ankara 1996. s. 320.

derinlikleri içine salsın ve o derinliklerde hakikat cevherlerini mümkün mertebe yakalayıp alsın.²⁶ ifadesiyle etimolojiye işaret emektedir.

İncelenen meallerin girişinde istifade edilen kaynaklar verilmekle beraber ne Arapça, ne de Türkçe'nin söz varlığına ve deyimlerine ait sözlük ismi geçmemekte, bunun yerine daha önce yazılan tefsir ve mealler zikredilmektedir. Kur'an kelimelerinin dilsel anlamlarını tespitinde sadece birkaç Arapça tefsir, Türkçe karşılıkları için ise, Türkçe yazılan mealler esas alındığında, her iki dilin imkanları kısmen göz ardı edilmiş demektir. Çünkü hem müfessirler, hem de daha önce meal hazırlayanlar kelimenin sözlük anlamlarından bir yahut bir kaçını tercih etmekte, seçici ve eleyici olmaktadır. Bu demektir ki, Kur'an gibi zengin bir anlam dünyasını aktarırken çok sınırlı bir dil kullanılmaktadır. Sözgelimi M. Hamdi Yazır'ın meali, hazırlanacak Türkçe çeviriye esas alındığı takdirde zengin kelime hazinesiyle Türkçe'den istifade edilmek yerine Hamdi Yazır'ın kullandığı Türkçe ile iktifa edilmiş, yine Kurtubî tefsirinin etimolojik tahlillerinden hareketle konu analiz edildiğinde de en az seksen bin kökten oluşan zengin Arap dilinin imkanları ihmal edilmek suretiyle çeviri Kurtubî ile sınırlandırılmıştır.

Söz konusu meallerin tanıtım ve mukaddimelerinde zikredilmemiş olması, tamamı hakkında bir genelleme yapma imkanını bize vermediği gibi, etimolojik analiz yapılmadığı anlamına da gelmez. Bu mülahaza saklı kalmakla beraber, realiteye bakıldığında meallerdeki sözcük ve gramer benzerlikleri, hattâ hataların bile tekrar edilmesi yukarıda dile getirilen kaygıları haklı çıkarıcı mahiyettedir.

Türkiye'de hazırlanan meal çabalarının arka planında bir dilbilim geleneği ve bu gelenek içinde varolan bir çeviri faaliyetinin varlığından söz etmek mümkün mü? Şayet mümkün ise ne derece vakıayla örtüşmektedir? Kur'an kelimelerinin luğavî anlamlarıyla ilgili etimolojik analiz nokta-i nazarından bu konu, ulaşılabilen ve itibar edilen bazı çeviri örnekleri irdelenmek suretiyle cevaplanmaya çalışılacaktır. Hatalı çeviri örneklerini peş peşe sıralamak suretiyle, şüphesiz emek mahsulü mealler hakkında menfi bir izlenim verilme endişesi taşındığının belirtilmesinde fayda var. Bu hususun bertaraf edilmesi adına çeviri örneklerinde sadece eksik ve

hatalı misallerle birlikte imkan ölçüsünde herhangi bir mealden de doğru olduğu düşünülen çeviri örneği verilmiştir.

Birinci olarak kaydedilecek misal, Kur'an nassları tercüme edilirken etimolojik analizden ziyade meâller arasındaki birbirinden iktibas ve istinsâhın önceliğini ve boyutlarını göstermesi adına dikkat çekicidir. Bakara suresi 36. ayetin son kısmında yer alan **“Ve leküm fi'l-ardi müstekarrun ve metâun ilâ hîn”** ifadesinin çevirisi ve anlamın elde edilmiş süreciyle ilgili mealin akabinde “müstekarr” kelimesiyle ilgili etimolojik tahlil şöyledir:

“Sizin için orada karar kılacak bir yer ve belli bir zamana kadar bir geçimlik vardır” (Bakara 2/36)

“Ayette geçen müstekâr kavramı “yerleşilecek yer” manasını ifade etmektedir. Ama bu “yer” çok ilginç olayların olacağı bir yerdir. Önce bu kavramın lugat manasından hareketle nasıl bir yer olduğunu açıklayalım: Müstekar kavramı “incitmek, pezevenklik yapmak, uzak olmak, sıcaktan bunalmak, cehennem” manalarına gelmektedir...”²⁷

Yukarıda zikredilen çeviri doğrudur, ancak akabinde ki etimolojik analizden anlaşıldığı kadarıyla çeviri bir alıntı izlenimi vermektedir. Zira kaydedilen sözlük bilgileriyle ayette geçen müstekarr kelimesi arasında hiçbir alaka yoktur. Muhtemelen âyetin çevirisi başka bir meâlden aktarılmış ve nakledilmiştir. Karar, istikrar gibi değişik türevleriyle Türkçe'ye de geçmiş bir kelime olmasının verdiği rahatlıktan olsa gerek müellif, öncelikle âyette geçen “müstekarr” kelimesinin kökü olarak “sekar” masdarını almış ve bir sözlükten “s-k-r” köküyle ilgili bir kısım bilgileri aktarmış ve tamamı üzerinden metnin devamındaki ilginç yorumunu yapmıştır. Halbuki *müstekarr* kelimesinin kökü, bir yerde sabit olmak, yerleşmek manasındaki “karre” fiilidir. Yine *sekar* kelimesiyle ilgili farklı kullanımları, hakikî ve mecâzî anlamları birleştirmek ve konsentre bir *sekar* kelimesi üretmek isabetli değildir. Zira *sekar* lafzı, hepsine birden delalet etmekten ziyade bulunduğu siyak itibarıyla birine delalet edebilir. Nitekim sözlüklerde kelimeler, yalın olarak değil, birlikte kullanıldıkları harf-i cerlere, öznelere, nesnelere, müteaddî ve lâzım oluşlarına göre anlam kazanırlar. Ayrıca sözlüklerde hem dinî, hem luğavî hem de örfî anlamlar yahut kullanımlar birlikte zikredilirler. Bu husus göz ardı edilerek, bir yönüyle dil mezarlıkları

²⁶ H. Basri Çantay, *Kurân-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, İstanbul 1953.

²⁷ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İşaret yay. İstanbul 2001, I, 338.

olarak nitelenen sözlüklerdeki göstergelerin içini indî mülahazalarla doldurmak veya onları anlamlandırmak (!) modern batınılıktır.

İkinci olarak zikredilecek örnek Müddessir suresinin 29. âyetinde geçen “levvâhatün li'l-beşer” tabirinin tercümeleridir. Şöyle ki:

“Cehennem (sakar) nedir, sen bilir misin (27)? Ne alıkoyar, ne bırakır (28). Beşere delicesine susamıştır (29)”²⁸.

Ali Bulaç Meâlinin dipnotunda ilgili kısmın “deriyi kavurdukça kavurur” veya “beşer için bir göstergedir.” şeklinde de çevrilebileceğini belirtmektedir.

“Bilir misin nedir sekar (27)? Ortada hiçbir şey bırakmaz, hiçbir şeyi görmezlik etmez (28). “İnsan için tablolar/levhalar/ekranlar sunandır o. (29)”²⁹

“Cehennem ateşinin ne olduğunu hiç düşündün mü (27)? O ne yaşatır ne de (ölüme) terk eder (28). Ölümlü insana (nihâi hakikati) gösterir (29).”³⁰

“(Geride bir şey) komaz, bırakmaz (herşeyi yakıp yok eder). Durmadan derileri kavurur.”³¹

Siyaktan anlaşılacağı üzere, âyette cehennem, anlatılmaktadır. Kurtubî, Cehennem'in, *sekar* olarak isimlendirilişiyle, *sekarin* etimolojisi arasında ilgi kurmaktadır³². Zira “sekara” fiili bir şeyin sıcaklığıyla yakıp kavurması, kişiye eziyet vermesi ve bunaltması anlamlarına gelmektedir. Bundan dolayı Arapların *sekarathu'-ş-şemsu* dedikleri kaydedilmektedir. Yine hayvanların dağıldığı, ateşte kızdırılmış ‘demir’e *es-sâkûr*, olgunlaşan hurmadan akan şerbete, pekmeze de *sekr* denilmektedir³³. Özetle belirtirsek s.k.r köküyle aşırı sıcaklık ve onun neticeleri anlatılmaktadır.

İkinci olarak “lâha” fiil kökü ise, (a) susamak, güneşin aşırı sıcaklığından veya susuzluktan kişinin yüzünün değişmesi, yanıp kavrulması, esmerleşmesi, yine (b) bir şeyin görünmesi, parlaması, sözgelimi şimşegün çakması, manalarına gelirken, (c) “levh” formu ise, düz ve geniş tahta manasına gelmektedir³⁴. Zemahşerî, aşırı ısı ve sıcaklığın insan bedeninde yaptığı değişiklik esas alınarak âyete mana verildiğinde “Durmadan derileri kavurucudur” anlamı çıkarılabileceğini belirtir. Yine aynı yerde Hasan el-

²⁸ Ali Bulaç, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Bakış yay. İstanbul.

²⁹ Yaşar N. Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Yeni Boyut, İstanbul 1998.

³⁰ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret yay. 2000.

³¹ Süleyman Ateş, *Kur'anı Kerim ve Yüce Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat.

³² Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân*, X, 72.

³³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1990, “s.k.r.” md.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “l.v.h.” md.

Basrî'nin âyete, “görünmek” anlamını esas alarak, tıpkı Tekâsür (102/7): “Evet mutlaka onu (cehennemi) gözlerinizle göreceksiniz.” âyetindeki anlama benzer bir şekilde “insanlara (dehşet ve azametiyle) görünecektir” manasını verdiğini kaydeder.³⁵ Aynı zamanda Râzî ve Kurtubî de Hasan el-Basrî'nin, “levvâhatün” kelimesine “görünmek” anlamını verdiğini nakledip Cehennem'in insanlara yürüyüşle beş yüz yıllık mesafeden görüneceğini ifade eden bir bilgiyi tefsirlerinde aktarırlar. Bu âyetteki “levvâhatün li'l-beşer” tabirini Nâziât suresi 36. ayetle³⁶ tefsir etmek suretiyle yorumlarını veya tercihlerini te'yit ederler. Hattâ Kurtubî, İbn Abbâs'tan da benzer bir yorumu nakleder.³⁷

Yukarda örnek olarak zikredilen meallerle ilgili sırasıyla birkaç hususa değinmekte fayda var: Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*'nın tefsir kısmında müfessirlerin ekserisinin aksine *lâha* fiilinin “göründü, görünür oldu” anlamını esas aldığını belirtmekte ve bu nedenle “levvâh” isim-fiilinin başta gelen anlamı “bir şeyi görünür kılan” olduğunu ifade etmekte, nitekim âyete “ölümlü insana (nihâi hakikati) gösterir.” anlamını vermektedir. Öncelikle M. Esed, âyetin tercümesini, batınî tevil geleneğindeki yorumları anımsatan modern insanın zihniyle ve metafizik anlayışıyla da örtüşecek bir “nihâi hakikat” kavramını âyete derc ederek ve bu sübjektif yorumu da merkeze alarak hem ilgili âyeti hem de siyak ve sibakını batınî tevil geleneğinin verileriyle çevirmekten ziyade anlamlandırmıştır. Ayrıca müfessirlerin ekserisinin aksine ifadesi de pek cüretkardır. Zira erken dönem tefsir faaliyetlerinin köşe taşlarından Hasan el-Basrî'nin “levvâhatün” ifadesini “görünür” anlamını vererek tefsir ettiğini bu tercihini de Naziat ve Tekâsür surelerindeki benzer âyetlerle desteklediği yukarda kaydedilmiştir³⁸.

³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut 1995, IV,637; 'Alusî, *Rûhu'l-Me'âni*, Beyrut 1997, XIX,216.

³⁶ “Cehennem her görene, apaçık görünür.”

³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, X, 709; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX, 73.

³⁸ M. Esed'in meâl-tefsiri hakkında özel çalışmaların yapılmasının gereği açısından şu durum ilginçtir: M. Esed bir sonraki “Onun üzerinde on dokuz vardır” meâlindeki âyetin tefsirinde Fahreddin er-Râzî'ye yapmadığı tercihi yaptırmış, ona ait olmayan, kendi tercihini Râzî'ye isnad etmiştir: “Klasik müfessirlerin çoğu “on dokuz”un cehennemin bekçiliğini veya muhafızlığını yapan melekler olduğu görüşünü paylaştıkları halde, Râzî burada *insanın kendi içindeki* maddî zihnî ve duygusal güçlere işaret edildiği görüşündedir...” M. Esed'in bu sözleri gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Râzî her zaman yaptığı gibi âyetle ilgili muhtemel yorumlardan biri olarak, mana (tasavvuf) ehline ait üç tür yorumu zikretmekte ve bunlardan ilkinin aynı zamanda filozofların da yorumu olduğunu dile getirmektedir.

Doğrusu sadece “levvâhâten ve levvâhatün” şeklinde okunan bu ifadeyi diğer iki mütercimim gerek “gösterge”, gerekse “tablolar/levhalar/ekranlar” şeklindeki çevirileri de pek isabetli değil çevirinin sınırlarını zorlayan modern bir yorum niteliğindedir. Zira âyetin siyakı ihmal edilmekte kelimenin anlamını belirleyen terkihi ve kullanımı esas alınmayarak, sözlükte sıralanan anlamlardan bir terkip yapılarak âyete meal verilmektedir. Ayrıca söz konusu âyet-i kerimenin terkihi (cümle) siyakı ile, tabir yerindeyse etimolojik siyakımın örtüşmekte olduğunu, âyette olduğu gibi, dilde de ‘sekar’ kelimesiyle ‘lâha’ fiilinin aynı kelime ailesi içinde yer aldıklarını, netice itibarıyla “Beşere delicesine susamıştır” veya “Durmadan derileri kavurur” şeklindeki çevirilerin daha isabetli olduğunu düşünülmektedir.

Etimolojik anlam açısından meallerin durumu bağlamında *üçüncü* olarak kaydedilecek misal Enbiya suresi 87. âyetinde yer alan “**fe zanne en len nakdira âleyhi**” ifadesindeki “k.d.r” fiil köküne bazı meallerde verilen anlamdır:

“Zunnûn’a yardım etmiştik. Hani kavmine kızıp gitmişti. Zannetmişti ki, **biz kendisine güç yetiremeyeceğiz**. Bu sebeple karanlıklar içinde şöyle seslenmişti...”³⁹

“Ve Zunnûn. Hani kızarak gitmişti de **ona asla güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı**. Sonra karanlıkların bağrında şöyle yakardı...”⁴⁰

Zunnûn’u (balık karnına girmiş olan Yunus ibn Matta’yi) da an; zira (o kavmine) kızarak gitmişti, **bizim kendisine güç yetiremeyeceğimizi (kavminin arasından çıkmakla kendisini kurtaracağını) sanmıştı**. Nihayet karanlıklar içinde...”⁴¹

“Zunnûn’u da... Hani öfkelenerek gitmişti de **biz kendisini aslâ sıkıştırmayız zannetmişti**; derken zulmetler içinde...”⁴²

Diğer çevirilerden önce telif edilmesine ve genelde örnek alınmasına rağmen burada kendisine hiç bakılmadığı anlaşılan Elmalılı’nın meali isabetli çeviri örneğidir. “K.d.r.” fiili “bir şeye gücü yetmek, takdir etmek, miktarını tayin etmek, ta’zim etmek, tazyik etmek ve sıkıntıya sokmak” manalarına gelmektedir⁴³. Bilindiği üzere “kadr veya kudret” masdarı, “kudret, kudretli, kadir kıymet bilmek” tarzında Türkçe’ye de geçmiştir. Bu ön bilgilenme meal hazırlayanları yönlendirmiş ve kelimenin diğer “tazyik

etme eksiltme ve sıkıntıya sokma” anlamlarını düşünmelerini engellemiştir. Halbuki siyaktan da anlaşılacağı gibi, âyette ‘kadera’ fiili “tazyik etmek, sıkıntıya sokmak, sıkıştırmak” manasına gelmektedir⁴⁴.

Meal vermek için bir kelimenin sözlük anlamını tespit ederken sıkça karşılaşılan ve hatalara sebep olan bir husus, sözcüğün iki veya daha fazla anlamının bulunması ve her birinin Kuran’da kullanılmasıdır. Bu durumda yapılması gereken kelimeye, cümle veya sözün bütünlüğü esas alınarak mana verilmesidir. Nitekim Şatıbî, âyetin anlamı, terkihten, cümlenin bütünlüğünden kısaca kullanımın imkanlarıyla ifşâ edilmediği takdirde lafızların sözlük anlamlarına ve etimolojisine gidilebileceğini belirtir ve aksi durumu bir tekellüf olarak görür. Delil olarak da şu rivayeti nakleder: Hz. Ömer bir defasında, Abese Suresi 31. âyetini okur ve âyetteki “ebben” nedir diye kendine sorar, sonra vazgeçer ve “bize tekellüf yasaklanmıştır” der⁴⁵. Zira âyetin siyakından, cümlenin bütünlüğünden kelimenin anlamı anlaşılmaktadır.

Bir kelimenin etimolojik anlamı kelimenin sözlükteki bütün anlamlarını daha doğrusu kullanım şekillerini sıralamak, akabinde onların hepsini söz konusu lafzın anlamı olarak derleyip toplamak veya kendi görüşümüzü destekleyen anlamı tercih etmek değildir. Sözlüklerde sıralanan manalar bizatihî tek başına var olup anlam taşımazlar. Bilakis farklı kullanım modelleri içinde var olur ve anlam kazanırlar.

Zikredilen örnekler, meâllerin hazırlanışında bir dilbilim geleneği ve bu çerçevede çeviri kuramından beslendikleri varsayımını zayıflatmakta, yine Kuran’da geçen kelimeleri anlama ve çevirme sürecinde, dilsel-etimolojik analizlerin varlığı hakkında kuşku uyarmaktadır. Sözcüklerin anlam köklerine, en azından meşhur klasik sözlükler (*Lisanu’l-Arab*, *Tâcu’l-Arûs* gibi) içindeki şekliyle yöntemsel olarak başvurulmadığı izlenimi vermektedir. Şüphesiz bu durumu hazırlayan ve meydana getiren ilmî ve siyasî bir vasat vardır:

Meâl hazırlayanlar, kelime analizlerinde ekseriyetle tefsir kitaplarını esas almakta, dolayısıyla da onların sahip olduğu Arapça’yı kullanmaktadırlar.

³⁹ Talat Koçyiğit, *Kur’an’ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Kılıç Kitabevi Ankara.

⁴⁰ Yaşar N. Öztürk, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Yeni Boyut, İstanbul 1998.

⁴¹ Süleyman Ateş, *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat İstanbul.

⁴² Elmalılı, *Hak Dini Kurân Dili*. V, 3366.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, “k.d.r.” md.

⁴⁴ Benzer mana için bk. Fecr, 89/16.

⁴⁵ Şatıbî, *el-Muvâfakât*, II, 66-67.

Yine çevirilerde Türkçe olarak, "Meal Türkçesi" hakim olduğundan çeviri dili noktasında da sorunlar olmaktadır.

Elmalı tarafından eksik aktarım anlamı verilip aslının yerini tutamaya-çağına gerekçe olarak kullanılan "meâl" terimi, zamanla hata yapmanın meşruiyetine ve normalliğine zemin hazırlayan bir terime dönüşmüştür. Neticede Kur'an çevirisine hak ettiği ihtimam gösterilmemiştir.

Çevirilerin yeterince dilbilim geleneğinden, buna bağlı olarak çeviri kuramından beslenmemeleridir. Türkiye'de ilahiyat sahasında, yeterli dilbilim geleneğinden yoksun kalışla ilgili birçok sebep sayılabilir. Sözgelimi, M. Abduh ve Reşid Rıza'nın, tefsir kitaplarındaki dilbilim eksenli açıklamaları, Kur'an tefsirinin dışında addeden, hatta, Fahraddin Razi'yi bu yönüyle eleştiren bakış açıları⁴⁶ en güzel örneğini bulan Modern tefsir hareketinin dilbilimsel nazariyata mesafeli yaklaşımı dilbilimin ihmali doğurmuştur. Aktüel olaylardan uzak i'rab ve gramer türü açıklamalara tepki zamanla abartılmış ve mesele ihmale dönüşmüştür. Bununla birlikte bazı çevrelerce etimolojik anlama yönelik çabalarda kendisine sıklıkla atıfta bulunulan dilbilimin bir alt alanı olan Anlambilim (semantik) ise, genel itibarıyla tüketilen ve zaman zaman da anlaşılardan kullanılan bir referans halini almıştır. Sözgelimi müstekarr kelimesini "sekar" kökünden türeten müellif, Kur'an çevirisini de bünyesinde barındıran tefsirinde takip ettiği yöntem bağlamında Semantik'e de bir başlık tahsis etmiş ve altını şu ifadelerle doldürmüştür: "Kur'an'ın Arap gramerine göre analizini hiç yapmadım. Bunun yerine âyetlerin içinde yer alan kavramların detaylı bir şekilde izahını yapmaya çalıştım. Sözlük manalarından sonra Kur'an'da hangi âyette, hangi manada geçtiğini gösterme çabasında oldum. Eski müfessirler Kur'an'ın gramatik inceliklerine girmişler ve bu konuda detaylı açıklamalar yapmışlardır. Özellikle Zemahşeri bu tarz tefsirde çok ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Onun Arap dilindeki örnekler getirerek yaptığı tefsiri, Fahrudin Razî takip etmiştir."⁴⁷

Son olarak özellikle vurgulanması gereken bir neden ise, Türkiye'de dinî alanda söz söylemek, hemen her kesimden insanın ihtisas alanı(!) gibidir. Bilimsel anlamda otokontrol görevi yapacak ciddî bir eleştiri geleneğinin henüz teşekkül etmeyişi bu disiplinsizliğe imkan veren en mühim amiller-

⁴⁶ M. Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Beyrut ts, Daru'l-ma'rife, I, 7,9,15,22.

⁴⁷ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, I, 63.

dendir. Bu durum, kısmen dinî alanda eser yazarları da kolaycılığa ve "ben yazdım oldu" anlayışına yol açtığı söylenebilir.

3. Etimolojik Anlamın Sınırları ve Öneriler

Kur'an'ın Arapça tenziliyle ilgili naslar dilsel anlama atıfta buldukları kadar hatta daha fazlasıyla dilin sınırlarına ve İlahî kelimelerin (sözün) anlamını taşıyan ve ileten diğer vasıtaları da açıklamaktadır⁴⁸. Sadece dilsel verilerle, Kur'an kelimelerinin anlamı belirlenemez. Bu durum daha ilk dönemlerden itibaren seslendirilen bir itiraz olmuş, Kur'an'ın zengin anlam dünyasını açıklamak için sadece şiire başvurmanın sakıncalarına işaret edilmiştir⁴⁹. Yalnızca kelimelerin etimolojisine dayalı bir anlama, Kuran'ı, kendinden önce ve kendi dışında var olan bir dilin kural ve imkanları açısından ele almaktır ki böylece ilahî kelamın ne söylediği göz ardı edilmiş, nasıl söylediği ile ilgilenilmiş demektir.

Kur'an'ın anlamını belirlemede etimolojik veriler yeterli midir? Etimolojik anlamın geçerlilik alanı neresidir, sınırları var mıdır, varsa nelerdir? Bu soruların cevabı Kur'an'ın mahiyeti ve dil ile ilişkisinin tanımında mündemiçtir.

Çok iyi bilindiği üzere, Kur'an tarihin belli bir döneminde, o dönemin somut tarihî ve toplumsal gerçekliklerine atıfta bulunan mesajlar bütünü şeklinde Arap dilinde, ezeli-ebedî bir zatın sözü olarak insanlara indirilmiş bir mesajdır⁵⁰. Kur'an, Allah'ın tarihe bir müdahalesi, muhataplarının hayat tarzını değiştirmeye yönelik eleştiri, uyarı ve gerçekliğin daha başka boyutlarını anlatan ilahî kelam/hitaptır. O halde Kur'an'ı anlamak, bir dili (lisanı), bunun da ötesinde dilin imkanları kullanılarak ifade edilmiş bir sözü (kelamı) anlamaktır. Diğer bir ifadeyle anlamı lafızla sınırlamayıp lafzı kullananın söyleminde aramaktır. O halde dil kadar, dilin kullanımına, sözün inşası ve üretilmesine, kısaca söz sahibinin kasdına ihtiyaç vardır⁵¹.

⁴⁸ Bkz. Şuara 192-195: "Elbette Bu Kur'an rabbülâleminin indirdiği bir kitaptır. Onu Ruhü'l-emin, uyarın nebilerden olman için, senin kalbine açık bir Arapça ile indirmiştir." Yusuf, 2: "Düşünüp manasını anlamamız için Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik."

⁴⁹ Suyutî, *el-İtkân*, I, 382.

⁵⁰ Turan Koç, "Kur'an Dili Açısından Söz Anlam İlişkisi", s. 25-26, *Kur'an ve Dil, Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, 17-18 Mayıs 2001.

⁵¹ Cabirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, s. 89; Düccane Cündioğlu, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, 23, 47.

Yüce Allah yirmi üç senelik zaman zarfında, Arapların din, kültür, gelenek ve yaşam tarzlarında bazı şeyleri ibkâ, bazılarını islah, bazılarını ilğa ederken yeni bir toplum ve bireyin inşasına yönelik hükümler ve ilkeler vaz' etmiştir. Bu durum İbn Fâris'in dediği gibi, başta, lisanda/dilde gerçekleşmiş ve kelimelere yeni anlamlar yüklenmek suretiyle islamî sözcükler diğer bir deyişle dinî isimler oluşmuştur⁵². Böylece Kur'an, kendine ait özel bir sözlük ve anlam dünyası inşa etmiştir ki, Kur'an'ın kendine özgü bu dilin ilk akla gelen en güçlü göstergeleri salat, zekat, savm, hacc, İslam, vahiy, şeriat, iman, küfür, nifak, fisk gibi terimlerdir⁵³.

İşte böyle bir yapı içinde etimolojik anlam nerede durmaktadır? Bu soru gelenek içinde özellikle usûl âlimlerimizce, lafız-mana ilişkisi (delalet problemi) hakkındaki teorik üç temel sorundan birisi olarak, -din dilinin kendi kavramları (şer'î isimler) başlığıyla incelenmiş ve tartışılmıştır⁵⁴. Bu sürecin usûl geleneğindeki konumunu da gözetilerek Âmidî'nin *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm* isimli eseri ekseninde değerlendirip arz edilecektir. Bu çerçevede usul âlimleri, Kur'an kelimelerini kullanım açısından öncelikle hakikat mecâz olarak, ikinci olarak hakikatı, luğavî/dilsel ve şer'î/dinî şeklinde, üçüncü olarak da luğavî hakikatı, vaz'î ve örfî şeklinde sınıflandırmışlardır⁵⁵.

Konuyla ilgili öneriler ve yapılması gerekenler bağlamında şunlar dile getirilebilir: Kur'an'ın semantik dünyasındaki anlam kategorilerinin belirlenmesi ve daima göz önünde bulundurulması gerekir. Mevcut anlam düzeyleri arasındaki farklar aynı zamanda etimolojik anlamın sınırlarını da bize verecektir. Konuyla ilgili usûl kitaplarındaki tasnif ve tanımların mahiyetine sadık kalmak şartıyla, daha pratik ve anlaşılır olacağı düşünülmesiyle aşağıdaki şekilde sıralamayı uygun bulduk. Her birinin tanımı anlama yönelik temel referansları ve etimolojik anlamla ilişkilerini sırasıyla ve meallerden de örneklendirilerek dile getirilecektir:

⁵² Suyûtî, Celaluddin, *el-Müzhir fi ulumi'l-luğa ve envâiha*, Darü ihyai'l-kütübî'l-arabiyye, I, 294.

⁵³ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahî Hitabın Tabiatı*, (çev. Mehmet Emin Maşalı), Ankara 2001, s. 224-225.

⁵⁴ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ank. 2000, s. 152.

⁵⁵ Âmidî, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm*, Beyrut 1986, I, 52.

i) Luğavî/Dilsel Anlam: Bir kelimenin ilk olarak konulduğu, vaz' (tahsis) edildiği veya kullanım ya da örf yoluyla kazandığı anlamdır ki, gerek isminden gerekse tanımından da anlaşılacağı üzere, etimolojik anlamla kastettiğimiz anlam düzeyidir. Meselâ, "küfür" kelimesinin "örtmek ve nankörlük etmek" anlamları gibi. Bu manalar gerek vaz' gerekse kullanım-örf itibarıyla küfür kelimesinin Kur'an'ın katkısından önceki luğavî anlamlarıdır.

Burada bir hususun belirtilmesinde fayda vardır: Arapça'da, dil, lehçe ve dilin her birimi (kelime/lafız) anlamında kullanılan "el-luğa" terimi, genellikle dilimize "sözlük" olarak çevrilmekte veya anlaşılmaktadır. Halbuki Arapça da *mu'cem* kelimesi sözlük anlamını taşımaktadır. Sözelimi İbn Manzûr *k.f.r.* maddesinde iki sayfayı aşkın bilgiyi, şiir ve şiir dışındaki delileriyle, hattâ dinî ve mecazî kullanımlarıyla arz ettikten sonra "ve aslühü fi'l-luğa es-setru" tabirini kullanır. Yine İbn Fâris'in sözlüğünün ismi "*Mu'cemu Mekayisü'l-luğa*"dır. Bu iltibas neticesinde bazı eserlerde bir kelimenin etimolojik/sözlük anlamı başlığı altında Arapça bir sözlükte, herhangi bir lafzın luğavî, dinî, mecazî, ve örfî olmak üzere bütün anlamları kaydedilebilmektedir.

Kur'an'da bir kelime, sözün tabiatının gereği olarak bir âyette luğavî, diğer âyette ise dinî anlamını taşıyabilir. Bunun siyak içinde tespit edilmesi, etimolojik anlamına gidilmesi gerekir. Etimolojik anlamın meallerdeki konumuyla ilgili müstekarr, levvâha, kadera kelimeleriyle ilgili verdiğimiz örnekler dilsel anlam için de misal niteliği taşıdığından burada ayrıca örnek vermeyeceğiz. Ancak görebildiğimiz kadarıyla doğru çevirisi yapılamayan Âl-i İmran (3/101) âyetinin çevirisine değinmek istiyoruz. İnkâr, tekzib ve şirk anlamlarını kapsayan şer'î isimlerden küfür ifadesi bu âyet-i kerimede luğavî anlamını yani *nankörlük* anlamını taşıırken, meallerde, ayetin gerek metin içi, gerekse metin dışı siyakı göz ardı edildiğinden inkar/dinî anlamı verilmiştir:

"Allahın âyetleri size okunurken ve O'nun elçisi içinizdeyken nasıl oluyor da **inkar ediyorsunuz.**"⁵⁶

"Size Allah'ın âyetleri okunurken, üstelik Allah Rasûlü de aranızdayken nasıl **inkara sarparsınız.**"⁵⁷

⁵⁶ Ali Bulaç, *Kur'an-Kerim ve Türkçe Anlamı*.

“Sizler nasıl **küfre dönebilirsiniz** ki önünüzde Allah'ın âyetleri okunuyor, aranızda Allah'ın resulü bulunuyor?”⁵⁸

İnceleyip mukayese etme imkanı bulduğumuz meallerin ekseriyeti ayeteki 'tekfürüne' ifadesini, *küfre dönmek, küfre sapmak, inkar etmek, inkara sapmak* şeklinde çevirmişlerdir. Kur'an'ın sözlü metin veya hitap özelliğinin ihmali ve yazılı metin formatında çeviri yapılmasının doğurduğu sakıncalar açısından bu misal çok ilginçtir. Âyetin metin içi siyakına bakıldığında bir önceki ve bir sonraki âyette aynı topluma “iman edenler” diye hitap edilmektedir. Eğer bir küfre/inkara dönüş, daha doğrusu irtidat olsaydı sonraki âyette “İman edenler” tarzındaki hitabın anlamı kalmazdı. Yine âyetin metin dışı bağlamına müracaat edildiğinde Ensar (Evs ve Hazrec kabilesine mensup müslümanlar) hakkında nâzil olduğu anlaşılmaktadır⁵⁹. Zemahşerî ve Ebu Hayyan gibi birçok müfessir Kur'an'ın hitap özelliğinin farkındalığı içinde âyetteki soru edatı “keyfe” ile kastedilen anlamın soru değil, “inkar ve taaccüb” olduğunu tefsirlerinde zikretmişlerdir. Ancak bu durum ekseriyetle meallere yansıtılmayarak âyet-i kerime yazılı metin olarak okunmuş ve soru cümlesi olarak Türkçe'ye çevrilmiş ayrıca noktalama işaretlerine de hakkıyla riayet edilmemiştir. Son olarak kaydedilen S. Yıldırım'ın mealinde cümlenin sonuna soru işareti yerine ünlem işareti konulsaydı söz konusu mana çeviriye aktarılmış olurdu.

ii) Mecâzî Anlam: Mecaz, bir kelimenin dilde vaz' edilen aslî anlamında kullanılmasına engel teşkil eden, bir karine ve iki farklı anlam arasındaki bir ilgi (alaka)'den dolayı başka bir anlamda kullanılmasıdır⁶⁰. Kısaca lafzın vaz' olduğu mananın dışında bir manada kullanılmasıdır⁶¹. Burada beyan ilminin teşbih eksenli bütün konularına değinecek değiliz. Maksadımız Kur'an'daki deyimsele (mecazî) ifadelerin çevirisinde dilsel-etimolojik anlamın esas alınmayacağı, sözün kullanımına göre, mümkünse Türkçe'deki deyimlerle, aksi takdirde mantukundan değil mefhumundan hareketle meal verilmesidir. Kur'an mealleri, sadece deyimsele ifadelerin çevirisi

⁵⁷ Ali Özek başkanlığında Heyet, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Baskı: Marmara Üniv. İlahiyat fak. Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı.

⁵⁸ Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meâli*, Işık yay., İstanbul 2003.

⁵⁹ Taberî, *Camî'ul-Beyân*, Beyrut 1995, IV, 38; Suyutî, *Lubâbü'n-nukûl*, Beyrut 1990, s. 55.

⁶⁰ Gazalî, *el-Mustasfâ*, II, 23; Hasebullah, a.g.e., s. 222; Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa*, İst. 1984, s. 290.

⁶¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 442.

açısından bile kapsamlı bir araştırmayı gerektirir. Konunun irdelenmesi çerçevesinde bir misal verilmesi faydadan hali değildir:

Tevbe Suresi 61. âyetinde iki defa geçen, “üzün” yani “kulak” kelimesinin çevirilerine baktığımızda mütercimlerin “üzün” kelimesinin deyim olup olmadığına bir türlü karar veremedikleri anlaşılmaktadır. Halbuki Araplar her söylenene kanan, her işittiğine inanan saf kimseye “üzün” yani “kulak” demektedirler; tıpkı gözcüye/casusa, “ayn” yani “göz” tabirini kullandıkları gibi⁶²:

“Yine içlerinden öyleleri var ki Peygamber'i incitiyorlar ve 'O her söyleneni dinler bir **kulak**' diyorlar. De ki: 'Sizin için bir **hayır kulağıdır**, Allah'a inanır, müminlere inanır, ve iman edenleriniz için bir rahmettir'. Allah'ın Resulünü incitenler için ise elim bir azap vardır.”⁶³

“İki yüzlülerin içinde '**O her şeye kulak kesiliyor**' diyerek peygamberi incitenler vardır. De ki '**O kulak**, Allah'a inanan ve müminlere inanan, sizin için hayırlı olan, içinizden inanan kimselere rahmet olan **bir kulaktır**.”⁶⁴

“Yine onlardan peygamberi inciten ve 'O (her söyleneni dinleyen) **bir kulaktır**' diyen kimseler de vardır. De ki: 'O sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah'a inanır, müminlere inanır (güvenir). İçinizden inanan kimseler için bir rahmettir. Allah'ın Rasulünü incitenler için ise elem dolu bir azap vardır.’”⁶⁵

“Onlardan bazıları peygamberi incitmek için '**O herkese kulak veren safın biridir**' derler. De ki: 'Evet öyledir, ama hep hakkınızdaki iyi sözlere kulak veren biridir. Allah'a inanır, müminlere güvenir. İman edenleriniz için bir rahmettir O.’”⁶⁶

İlk olarak verilen mealin sahibi Elmalılı, tefsirinde âyette geçen “üzün/kulak” kelimesinin deyim (mecaz) olduğunu söylemesine rağmen bir yandan mecazî anlatıma literal olarak meal verirken diğer yandan da mefhumu ihmal etmemeye gayret sarf etmiştir. Türkçe'de “hayır kulağı” deyimini kullanılmamaktadır. Elmalılı'nın mealini çevirilerinde esas alanlar da deyimini tam anlamıyla yansıtamamış aynı eksikliği tekrar etmişlerdir. İkinci olarak kaydedilen mealde ise, “kulak kesilmek” deyimini söz konusu ifadedeki istihzaî durumu ve saflığı yansıtmamaktadır. Yine mealde, defa-

⁶² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut 1992, V, 448; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, Beyrut 1997, II, 471.

⁶³ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, IV, 2582.

⁶⁴ Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Diyanet İşleri Başk. Yay., Ankara 1983.

⁶⁵ Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri başkanlığı, Ankara 2001.

⁶⁶ Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*.

larca geçen "kulak" kelimesi kulak tırmalayıcıdır. Üçüncü çeviride ise, mütercimler, âyetteki ifadenin deyim olup olmadığına karar vermeden âyetin mealini tamamlamışlardır. Bütün bu eksikliklerin arka planında mevcut çevirilerin Elmalılı'nın meâlinden alıntı olmasıdır. Eğer Elmalılı'nın mealiyle birlikte, tefsirine bakılsaydı bu duruma düşülmeyebilirdi. Dördüncü olarak kaydedilen örnek çeviri ise, "üzün" kelimesiyle anlatılmak istenen saflığı, alaycı üslubu veya istihfâfı aktarması açısından isabetlidir. Şu kadar var ki söz konusu deyimse ifadeyi Türkçe'de daha iyi karşılayan anlatımın "ağzına bakmak" deyimini olduğu düşünülmektedir.

iii) Dinî/Şer'î Anlam: Bir lafzın, Şari'in maksadı ve kullanımını çerçevesinde kazandığı dinî anlamlardır. Salat, zekat, hac, gibi kelimelerin ma'lum ibadet şekilleri için kullanımı ve iman, islam, ihlas gibi dinî isimler bu kabildendir⁶⁷. Kelimelere yeni anlamlar yüklenmesi, yeni kullanımlar elde etmeleri, dildeki kelimelerin sınırlı, ama manaların/sözün sınırsızlığının bir neticesidir⁶⁸. Zira dil birdir tekdir, oysa söz konuşan birey sayısı ile ilgili olduğundan sınırsızdır. Kişi dil dizgesini, sözcüklerini değiştiremez, ama bu aracı yeteneğine, becerilerine göre istediği gibi yeniden biçimlendirir yeni anlamlar üretir ve iletisini sunmayı başarır⁶⁹. Kur'an meallerinde genellikle, bazen dilsel anlam yüklü bir kelimeye dinî, bazen de dinî anlam yüklü bir lafza dilsel anlam verilmek suretiyle hatalar yapılmaktadır.

Şer'î isimlerin Arabların ortak kullandığı (vaz'î) yani etimolojik anlamla irtibatı konusunda âlimler üç ayrı görüşe sahiptirler. Birinci yaklaşım Mu'tezile, Hâricîler ve bir kısım fukahâya göre şer'î anlam kazanan bir kelime/isim, vaz'î/luğavî anlamın dışına çıkmış yeni dini manalar kazanmıştır. Ebû Bekir Bakillânî dilsel anlamların önemine vurgu yapmış şer'î isimlerin luğavî anlamlarından soyutlanmadığını mevcut delalet tarzının mecazî olduğunu aksi durumun "Kur'anın Arapça tenzili" olgusuyla çelişeceğini dile getirmiştir. Fahrüddin er-Râzî ve Gazalî ise, şunları dile getirir: Bu tür kelimelerin dinî anlamlar kazandığı inkar edilemez, İslam'ın bu lafızların anlamları üzerindeki tasarrufu açıktır. Ancak bütün bu isimlerin dilden soyutlandığını söylemek de doğru değildir⁷⁰. Her üç görüşün de

⁶⁷ Suyutî, *el-Müzhir*, I, 294-299.

⁶⁸ Suyutî, *el-Müzhir*, I, 40-41, 369.

⁶⁹ Ayşe Kıran, "Dil/Söz; Anlam/Sözcük", s. 8,9,17.

⁷⁰ Gazalî, Ebu Hâmid, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Beyrut 1997, II, 15-18; Âmidî, *el-İhkâm*, Beyrut 1986, I, 62; Ali Hasebullah, *Usûlü't-Teşri'i'l-İslâmî*, Kahire, 1997; s. 178, 180.

birleştiği nokta dinin bu lafızlara yeni anlamlar yüklediğidir. Bu sebeple şer'î isimlerin çevirilerinde dilden ziyade din, etimolojiden ziyade Şari'in kullanımını belirleyicidir.

Bu konuyla ilgili misal ise, "mücrimîn" kelimesinin meallerdeki çevirileridir. Duhân suresi 22. âyette geçen "**mücrimîn**" kelimesinin çevirisi birkaç mealden verilerek konu ifade edilmeye çalışılacaktır:

"Eğer bana inanmazsanız, hiç değilse yanımdan uzaklaşın" (21). "Bunun üzerine Musa: Bunlar **suç işleyen bir toplumdur**, diye Rabbine arzetti. (22)"⁷¹

"Eğer bana inanmadınızsa bari ben (im yolum)dan çekilin"(21). Sonra Musa "**Bunlar suç işleyen bir toplumdur.**" Diye rabbine dua etti ⁷² (22).

"Bana inanmıyorsanız bari beni kendi halime bırakın (bana kötülük etmeyin) (21). Onlar kabul etmeyince Rabbine "Yâ rabbi, **onlar suçlu bir grup!** (Onları sana havale ettim, Sen onların hakkından gel) (22)"⁷³.

"Nihayet Rabbine Bunlar **günahkarlar guruhudur**" diye dua etti.⁷⁴

Meallerde ekseriyetle "mücrimîn" kelimesi "suçlular" ifadesiyle Türkçe'ye tercüme edilir ki, bilindiği üzere "c.r.m" fiil kökünden türetilmiştir. Bu kök, Kur'an'da dört yerde fiil, bir yerde masdar, olmak üzere diğerlerinde de 'mücrim' ve 'mücrimîn' formunda olmak üzere altmış küsur yerde geçmektedir. Bu fiilin dildeki temel anlamı (kata'a) "kesmek" "koparmak"tır. Hurmayı veya ağacın meyvesini koparmak "c.r.m" fiiliyle anlatılır. "Kesb" kazanma, irtikap etme anlamına da gelir⁷⁵. Ancak kötü ve çirkin kazanımları ve amelleri işlemek için kullanılır. Güzel ve takdir edilecek ameller ve kesbler için kullanılmaz. Bununla ilişkili olarak günah irtikap etmek ve çirkin amelleri işlemek anlamına gelir⁷⁶. Bu kelime meallerde ekseriyetle bir hukuk terimiyle "suçlu/lar" şeklinde karşılanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de mücrim kelimesinin geçtiği âyetlere ve siyaka bakıldığında bir kısım âyetlerin âhiret, hesap ve cezalandırma içerikli olduğunu, özellikle cezalandırma kavramının geçtiği yerlerde kafir yerine mücrim kelimesinin kullanıldığını, bu sebeple yargılama ifade eden âyetlerde sözge-

⁷¹ Ali Özek (Heyet), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*

⁷² Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*.

⁷³ Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meâli*.

⁷⁴ Hasan Basri Çantay, *Kurân-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*. Benzer çeviriler için Ömer Rıza Doğrul ve Ali Fikri Yavuz ve Ömer Nasuhi Bilmen'in Kur'an meallerine bakılabilir.

⁷⁵ İbn Fâris, *Mucemu Mekâyisü'l-Luğa*, Mısır 1969, "crm" md.; Askerî, Ebu Hilal, *Kitabu'l-Furûk*, Trablus-Lübnan 1994, s. 256.

⁷⁶ er-Râğib el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfazî'l-Kurân*, Dimeşk 1992, s. 192

limi "inkarcı suçlular" şeklinde, diğer yerlerde ise "günahkar kafirler" şeklinde Türkçe'ye aktarılmasının daha isabetli olacağını düşünülmektedir. Zira kâfirlerin "mücrimîn" olarak isimlendirilmeleri, "din yahut vahiyle bağını ve alakasını kesmiş olmalarıyla irtibatlıdır"⁷⁷. Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay ve bazı meal yazarları "günahkarlar guruğu/topluluğu" olarak dilimize tercüme etmişlerdir ki diğerlerine nisbeten daha uygundur. Bu âyetin örnek olarak seçilen kesiti Kur'an'ın sözlü metin olma hususiyeti açısından da incelenebilir. Nitekim S. Yıldırım, Hz. Musa'nın duasının hikaye edildiği kısmı bir parantez cümlesiyle söyleniş maksadına göre daha anlaşılır kılmıştır.

iv) Geleneksel Anlam: Bu ifadeyle, Kur'an'da geçen bir kısım kelimele-
rin tedvin asrıyla birlikte kazandıkları ıstilahî anlamlar veya ilmî terminolo-
ji kastedilmektedir. Sözgelimi *Fıkıh* kelimesinin "Dinin amelî hükümleri-
ni, tafsili delillerinden çıkarılarak bilinmesidir" anlamını kazanması gibi⁷⁸.
Ne luğavî ne de dinî/şer'î isimler kategorisine dahil olmayan bu kavramlar-
la Kur'an kavramlarının birbirine karıştırılmaması ve âyetlerin çevirilerin-
de bu tür etkilenme ve iltibaslardan uzak durulması gerekir. Ancak her
dört çeşit anlam türünün (luğavî, şer'î, mecazî, ve geleneksel) birbirinin
yerine kullanıldığı ve karıştırıldığı meallerin bir gerçeğidir⁷⁹.

Nitekim farklı üslûplara sahip olmakla beraber İslamî ilimlerde eleştiri
geleneğinin temsilcilerinden Gazalî ve İbn Teymiye geleneksel ıstilahların
zaman zaman Kur'anî anlamların önüne geçmesinden şikayet etmekte ve
söz konusu durumu eleştirmektedirler. Gazalî (v.505/1111) hicrî birinci
asırdan sonra fıkıh, ilim, tevhid, tezkir, hikmet gibi kavramların anlamları-
nın tahrif edilerek değiştirildiğini, bunun neticesinde mezmûm bazı ilimler
ile şer'î ilimlerin iltibas edilmeye başlandığından şikayet etmekte terimlerin
gerçek kullanımlarıyla daha sonraki anlam kötüleşmesini açıklamaktadır⁸⁰.
İbn Teymiye (v.728/1328) ise, te'vil teriminin selef âlimlerince luğavî anla-

⁷⁷ Mücrim teriminin tahlili için bakınız: Yunus Ekin, *Kurân'a Göre İnançsızlık*, İstanbul 2001, s. 114-116.

⁷⁸ Hayrettin Karaman, "Fıkıh" md. *DİA*, İstanbul 1996.

⁷⁹ Bu konuda örnekler için bk. Emrullah İşler: "Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar" *Kur'an ve Dil, Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, 17-18 Mayıs 2001; s. 385-397; "Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu", *İslâmiyât* II (1999), sayı: 2, s. 137-154; "Secde Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu", *İslâmiyât*, I (1998), sayı: 3, s. 105-116.

⁸⁰ Gazalî, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmî'd-dîn*, Kahire 1992, I,57-67.

mı çerçevesinde anlaşılırken, daha sonraki müteahhirin uleması tarafından "lafzı, zahiri delaletinin dışında muhtemel anlamlardan birisine hamletmek" olarak tanımladığı belirtir. Yine Maide (5/6) âyetindeki teyemmüm kelimesinin dilsel anlamını taşıdığı halde, fukahânın ise, fıkhî ıstilahî anlamı esas alarak ayeti anladıklarını diğer bir ifadeyle fikhî terminolojinin âyetlerin anlaşılmasını etkilediğinden yakınmaktadır.⁸¹ Gazalî ve İbn Teymiye'nin bahsettiği kelimelerin çevirilerini incelediğimizde aynı hususların aradaki zaman farkına rağmen devam ettiği görülmektedir. Nitekim geleneğin Kur'an mealleri üzerindeki etkisi, sayıları az olmakla beraber Kur'an çevirileriyle ilgili eleştirel-ilmî makalelerde dile getirilmiştir⁸².

Sonuç

Kendisini var eden ve anlamlı kılan dinamikler itibarıyla gerçek İslam'ı yansıtmaya, Müslümanların dindarlaşmasını kolaylaştırma, gerçek Müslümanı inşâ etme iddiası da taşıyan çeviri faaliyetinin Protestanlığın batı toplumlarında yaptığı işleve benzer bir şekilde, Müslümanların sekülerleşmesini hızlandırdığı, Kur'an naslarının, Modernliğin ve Kartezyen felsefenin kavram ve değer sistemine entegrasyonu olarak ortaya çıktığı tarzındaki eleştirilerin haklılık payı mahfuz olmakla beraber, zamanla faydalı bir çabaya dönüştüğünü inkar da insafla pek bağdaşır görünmemektedir.

Kur'an çevirileri geleneksel tefsir tecrübesini ve dilbilimsel nazariyatı dışlayan modern İslam düşüncesi içinde yeşerdiğinden, tarihsel dinî ve ilmî tecrübeden hakkıyla istifade edememiş ve kendi içinde paradokslar yaşamak zorunda kalmıştır. Çevirinin bir dilbilim konusu olduğu gerçeğine rağmen bu alan ile arasına mesafe koymuştur. Bazı mealler, bir başka çeviriden esinlenerek yapılırken, bazen de meal yazarların ilk ve son çeviri faaliyeti olarak bütün acemiliklerin sergilendiği bir metin hüviyetinden kurtulamamışlardır. Daha da vahim olanı çevirinin orijinal metnin alternatif olarak empoze edilmesi veya algılanması sebebiyle meallerdeki farklılık bazı çevrelerce Kur'an metnine yönelik saldırı ve istismar malzemesi olabilmıştır. Halbuki Kur'an mealleri, İslamî ilimlerin hususiyetle tefsir ilmiyle

⁸¹ İbn Teymiye, *Mecmû'u'l-fetevâ*, el-Mağrib, VII, 299, XVII, 412.

⁸² İlgili örnekler için bk. Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleleri*, Ankara 1989, s. 165; Düccane Cündioğlu, "Kur'anı Anlamada Deyimsel İfadelerin Rolü ve Önemi", s. 60-61, 2. *Kur'an Haftası, Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yay. Ankara 1996.

İlgili engin birikimin yoğunlaştırılmış bir hülasası şeklinde, sözgelimi Celaleyn Tefsiri'nin Arapça dışındaki dillerdeki ileri bir aşaması olarak tasarlanabilseydi hem çevirinin bir yorum olduğu gerçeği unutulmaz, hem de mevcut mealler arasında tefsirî manada bir icmâ oluşabilirdi. Bu bağlamda, Kur'an kelimelerin luğavî anlamında mı yoksa şer'î anlamında mı kullanıldığı meselesiyle ilgili iltibaslar da gerek metin içi, gerekse sünnet gibi metin dışı referanslara müracaatla çözümlenebilirdi.

Kur'an çevirilerinde çoğu kere âyetin literal anlamıyla iktifa edildiğinden deyimsele ifadeler dahi doğru olarak aktarılamamıştır. Arapça kökenli olmakla beraber transfer edildiği dilde yerel anlamlar kazanan ifadeler de iltibasa sebep olmuştur. Sözgelimi "k.d.r." fiili Arapça orijinindeki manasından ziyade Türkçe'deki kullanımını paralelinde anlaşılmuştur. Halbuki yapılması gereken kelimelerin etimolojik anlamını, özellikle var oldukları siyak ve terkibî mana çerçevesinde tayin etmektir. Meallerdeki eksikliğin önemli kaynaklarından birisi sözlüklerde kaydedilen değişik anlamlar harmanlanmak suretiyle dilde hiç var olmamış anlamlar üretilmesidir. Yine çevirileri bekleyen bir diğer açmaz ise, geleneğin hurafelerinden uzaklaşma söylemiyle yola çıkılmasına rağmen modernitenin öncüllerini ve kavramlarını Kur'an'a söyletmedir.

Yer yer yazılı metin formatında ifadelere sahip olmakla beraber Kur'an bir hitap veya sözlü metindir. Bu hususiyetin göz ardı edilmesi çevirileri, Kur'an'ın bir söz mu'cizesi oluş keyfiyetiyle telifi imkansız sıkıcı ve anlaşılmaz bir metne dönüştürebilir. Bu nedenle gerek cümle olarak gerekse sözcük birimleri olarak âyetler tercüme edilirken Kur'an'ın hitap hususiyeti unutulmamalıdır. Beyan ve Meânî ilminin imkanlarından istifade edilmelidir.